

ИСТОРИЯ, АРХЕОЛОГИЯ, КУЛЬТУРНА ИСТОРИЯ

THE HISTORY OF THE
CITY OF BOSTON

FROM THE FIRST SETTLEMENT TO THE PRESENT TIME

BY SAMUEL JOHNSON

IN TWO VOLUMES

LONDON: PRINTED BY J. JOHNSON, ST. PAULS CHURCH-YARD, 1790

AND SOLD BY ALL BOOKSELLERS

IN GREAT BRITAIN

AND IN THE UNITED STATES OF AMERICA

BY J. JOHNSON, ST. PAULS CHURCH-YARD

AND BY J. JOHNSON, ST. PAULS CHURCH-YARD

AND BY J. JOHNSON, ST. PAULS CHURCH-YARD

AND BY J. JOHNSON, ST. PAULS CHURCH-YARD

AND BY J. JOHNSON, ST. PAULS CHURCH-YARD

AND BY J. JOHNSON, ST. PAULS CHURCH-YARD

AND BY J. JOHNSON, ST. PAULS CHURCH-YARD

AND BY J. JOHNSON, ST. PAULS CHURCH-YARD

AND BY J. JOHNSON, ST. PAULS CHURCH-YARD

AND BY J. JOHNSON, ST. PAULS CHURCH-YARD

AND BY J. JOHNSON, ST. PAULS CHURCH-YARD

ЙОРДАН АНДРЕЕВ (Велико Търново)

КОЙ Е „БАГРЕНОРОДНИЯТ“ ЦАР МИХАИЛ ОТ СКАЛНИЯ НАДПИС ПРИ СЕЛО РОЯК, ПРОВАДИЙСКО?

Според последния му издател надписът гласи: „При багренородния и благоверния и христолюбивия и самодържавец цар Михаил се създаде тази света обител на името на в годината 67.1 = 1252/53”¹. Надписът е издълбан върху външната страна на притвора от скална църква, която пък представлява част от манастирски комплекс, вкопан в скалния венец. Долният етаж на манастирчето, през който се вървяло нагоре към скалната църква, днес е разрушен. А самият надпис, който е разположен на 9 м височина от основата на скалата, е недостъпен.

Първото и подробно описание на този скален манастир още в началото на нашия век дължим на К. Шкорпил². Заедно с плана на манастира той е приложил и факсимиле на надписа — всъщност на това място са издълбани два надписа, вторият от които е от времето на цар Иван Александър и сина му Михаил Асен.³ Както личи от факсимилето на Шкорпил, още тогава интересувалият ни надпис е бил значително повреден — четат се сравнително добре първите три реда, а от останалите девет са запазени по няколко начални букви. А пространството между третия и шестия ред е изцяло унищожено, когато неуките майстори се запретнали да издълбаят дупки в скалата, за да направят там легло на дървена греда — тези дупки са във връзка с изграждането на някаква допълнителна дървена конструкция на скалния манастир.

Също на К. Шкорпил е заслугата за първото четене на надписа: „При багророжденем и благочестивем.....царе...Мих...”. —Той приема, че събитията, свързани с надписа, трябва да се отнесат към името на българския цар Михаил Шишман (1321—1330)⁴. Няколко десетилетия по-късно върху текста се спира и Вера Иванова, като поставя питането дали той не трябва да се свърже с името на цар Михаил Шишман⁵.

Впоследствие надписът беше проучван още няколко пъти. През 1966 г. го изследва студентска експедиция от Великотърновския университет под ръководството на Ив. Гълъбов — тя носеше условното наименование „Шкорпил 66”. За съжаление резултатите от експедицията не са пуб-

ликувани, като изключим една статия във вестника на Великотърновския университет⁶.

В началото на 70-те години с този надпис се занима обстойно Ара Маргос, най-вече с неговия последен, 12. ред, където е запазена една част от буквения комплекс, с който се датира времето на изписването му; във факсимилето на Шкорпил на това място стоят буквите зψ. Като приема за сигурни тези две букви (з „дзело“ = 6,000 и ψ „пси“ = 700), А. Маргос очертава крайните граници, в които може да се датира събитието: между 6700 и 6791 година от сътворението на света (по-нататък СС) или между годините 1192—1291 от Рождество Христово (по-нататък Р Хр). Според Маргос през това столетие е управлявал само един български цар с името Михаил — Михаил II Асен, синът на цар Иван Асен II. При това положение излиза, че надписът следва да се вмести в годините на управлението на цар Михаил II Асен, т. е. между 1246 и 1256 г.⁷

А. Маргос е огледал внимателно скалата след буквата „пси“: на тази позиция логично следва да се търсят следващите две букви от датировката. Той приема, че целият комплекс се е състоял от четири букви — с първите две са дадени т. нар. „хилядни“ и „стотици“, а с последните две — т.нар. „десетици“ и „единици“. На разстояние 6 см от „стотицата“ ψ той забелязва част от буква, която съвършено правилно разчита като а — на това място тя има цифрово значение „1“. По този начин в запазения си вид датировката приема следния вид: $\dot{\text{z}}\psi\ \dot{\text{a}}\text{.}^8$ При нейното разшифроване се чете годината 67.1 от СС или 12.3 г. от РХр. И тъй като цар Михаил II Асен е управлявал през 40-те и 50-те години на XIII в., а единствената година от царуването му, която завършва на „тройка“, е 1253, излиза, че надписът е изсечен по разпореждането на този български владетел през 1253 г.⁹ При това положение липсващата „десетица“ (т. е. третата буква в датировката) може да бъде само $\dot{\text{a}}$ „кси“, която има цифрова стойност „60“. Възстановена изцяло (по Ара Маргос), датировката в началото на 12-и ред добива следния вид: $\dot{\text{z}}\psi\dot{\text{a}}\dot{\text{a}}$, т. е. 6761 г. от СС или 1253 г. от РХр. (6761 — 5508 = 1253).

През 1974 и 1975 г. заедно със студентите от „Клуб 1300“ при Великотърновския университет посетих няколко пъти скалния манастир при с. Рояк. За съжаление скелето, използвано от Ара Маргос за оглеждане на надписа, вече беше развалено, затова и наблюденията върху текста на надписа не можеха да бъдат прецизни — при положение че трябваше да се виси на алпинистко въже. Направиха ми впечатление две неща. Първото беше това, че наскоро след изписването на надписа текстът му е съзнателно унищожен — буквите са заличавани с помощта на длето. Причините за това навярно ще останат завинаги тайна.

Второто, което е много по-важно, стои във връзка с титлите, изписани пред името на цар Михаил — там на първо място стои (и то съвсем неочаквано) титлата „багренороден“. Тогава и възникнаха съмненията във връзка с твърдението на А. Маргос, че името на този цар Михаил може да се свърже единствено и само с цар Михаил II Асен. Тук е може

би мястото да отбележа, че датирането на този надпис трябва да се основава не само на частично запазения буквен комплекс в началото на 12. ред (който А. Маргос е разчел погрешно), но също и върху някои „изходни“ данни, почерпани от съдържанието на паметника — най-вече във връзка с титлата „багренородни“, с която се величае цар Михаил. Но за това ще стане дума по-долу.

Впоследствие А. Маргос се върна отново към този надпис, като се зае с попълване на липсващата му част и с цялостното му четене¹⁰. Възражения по повод допълването и четенето на надписа нямаме с изключение на последния му ред — според А. Маргос там била посочена годината 1252/53¹¹. Срещу тази датировка има едно, при това много сериозно възражение — работата е там, че Михаил II Асен никога не е бил нито „багренороден“ син на Иван Асен II, нито пък „багренороден“ цар.

Известно е, че тази титла е възприета в средновековна България по примера на съседна Византия; титулт „багренородни“ е буквален превод на гръцкото *πορφυρογένητος*¹². С появата на титлата „порфиrogenет“ във Византия бил въведен качествено нов ред при наследяването на императорския престол. Дотогава за законен наследник на трона бил смятан първородният син на императора, т. е. в действие била т. нар. система на „майората“, или, иначе казано, на старшинството. Съгласно принципа на „багренородството“ нещата се променяли съществено: новият закон отреждал престола не на първородния син на императора, а на онзи син, който бил роден пръв след възцаряването на своя баща, т. е. на родения в „багреница“. Според традицията новият закон бил въведен по времето на византийския император Василий I.

Както личи от нашия надпис, византийският пример бил въведен и у нас, макар и с доста голямо закъснение. В това, разбира се, няма нищо чудно, като изключим един съществен въпрос: кое довело до възприемането и налагането му в България, след като знаем сложните династически доктрини, които дотогава уреждали наследяването на търновския престол?

Какво прави впечатление в Рояшкия надпис? На първо място това, че името на Михаил е съпроводено от три титли („цар“, „самодържец“ и „багренороден“) и от два епитета („благверен“ и „христолюбив“). Епитетите в случая нямат значение — те винаги съпровождат имената на търновските царе, като с времето стават все по-пищни и разнообразни¹³. Далеч по-важни в случая са титлите пред името на Михаил — съвсем неочаквано на първо място стои титулт „багренородни“. Тази позиция не само озадачава; същевременно тя подсеща, че мястото ѝ не може да бъде случайно, т. е. чрез нея писачът на надписа е целял да внуши нещо много значително и необикновено.

Може ли при това положение името на цар Михаил II Асен да се свърже с „багренородния“ цар Михаил от нашия надпис? Такава възможност е направо изключена, тъй като Михаил II Асен нямал никакви

законни основания да се смята за „багренороден“ син на цар Иван Асен II. Първият син на Иван Асен II, който се е родил в „багреница“, т. е. пръв след възцаряването на своя баща, бил Коломан Асен — синът на маджарката Анна Мария¹⁴. Изворите за Коломан Асен (той управлявал между 1241—1246 г.), които са твърде малко, не ни дават никакви основания да смятаме, че е бил провъзгласен за „багренороден“ наследник или пък за „багренороден“ цар след възцаряването си. Впрочем правата му върху престола никога не са били оспорвани — той наследил баща си без усложнения. Това пък от своя страна изключва възможността титулт „багренородни“ да е въведен в България по негово време — просто такава необходимост не съществувала.

Какво е положението с неговия брат и приемник Михаил II Асен? Той е син на цар Иван Асен II от третия му брак с Ирина, дъщерята на солунския владетел кир Теодор Комнин. Може да предположим, че амбициозната епиротка ще е потърсила възможности да отстрани заварения си син Коломан от престола. Но дори и да е предприела подобни действия, те едва ли биха имали успех при властната десница на Иван Асен II. Евентуални действия е могло да последват след смъртта на Иван Асен II, но те едва ли биха се основавали на принципа на „багренородството“. Първо, защото византийската доктрина не би могла да оправдае правата на Михаил Асен върху престола, и второ, защото възможността на Михаил да пререди Коломан била нищожна — при възцаряването на своя брат Михаил Асен бил най-много на 6—7 години¹⁵. Затова по-късно Ирина не се поколебала да отрови завареника си, като по този начин разчистила пред сина си пътя към престола.

Можем, разбира се, да приемем, макар и условно, че Михаил II Асен си е прикачил титлата „багренородни“ след възцаряването си. Но след загадъчната смърт на Коломан той практически и теоретически нямал съперници за престола — при това положение възможността да се величае като „багренороден“ цар е лишена от всякакъв смисъл. Впрочем от времето на цар Михаил II Асен разполагаме с няколко извора, от които с положителност можем да съдим за неговите официални титли. В Батошевския надпис той се величае като „велик цар“¹⁶. В Боянския поменик Михаил II Асен отново е назован „велик цар“¹⁷. Пак като „велик цар“ (μέγας βασιλεύς) се словослави този владетел в една приписка на гръцки език¹⁸. Но по всичко изглежда, че пълната и официална титла на този български владетел е записана в неговия договор с република Дубровник от 1253 г.: „В Христа Бога цар и самодържец на цялата българска земя господин Михаил Асен“¹⁹.

Налице е един друг, косвен факт, който също свидетелства против възможността Михаил Асен да се е величаел като „багренороден“ цар²⁰. Става дума за това, че българите никога не признали правото на майка му Ирина да се величае като царица. Това е засвидетелствано категорично в Боянския поменик, където са записани имената на българските владетелки — всички се титулуват царици, при това „христоролюбиви“ и

„благочестиви“. Единственото изключение е по повод на Ирина, третата съпруга на цар Иван Асен II. В Поменика е отбелязано, че тя е майка на великия цар Михаил, без да е назована като царица²¹. Това пренебрежение към Ирина²² в никакъв случай не може да бъде случайно и по всяка вероятност се дължи на обстоятелството, че българската църква не признала за законен третия брак на Иван Асен II, тъй като съгласно каноните на православие то той изглеждал като кръвосмешение — една от дъщерите на Иван Асен II била омъжена за чичото на Ирина²³.

Запазени са две стихотворения (писани на гръцки език), в които неизвестният автор титулува Ирина „царица“, но те представляват обикновено придворно ласкателство и едва ли отразяват истинското състояние на нещата. Официално българската църква не признала за законен третия брак на Иван Асен II и отказала на Ирина правото да се назовава българска царица. За непримиримостта на тази позиция можем да съдим от обстоятелството, че тя не се променила даже и след смъртта на Ирина, когато името ѝ трябвало да бъде записано в Поменика на българските царе и царици. Възможно ли е при тази открита съпротива на църквата (а това значи на общественото мнение) Михаил II Асен да си е позволил да узурпира правата на „багренороден“ цар? Излишно е да припомним, че през средновековието на тези неща се държало стриктно и всяко погазване на съществуващите норми било недопустимо.

Излиза, че „багренородният“ цар Михаил от надписа при с. Рояк в никакъв случай не може да се отъждестви с цар Михаил II Асен — поради изброените по-горе факти и съображения и най-вече заради това, че титлите, с които е записан в изворите, са „велик цар“, „цар и само-държец“ и „архонт“.

Когато А. Маргос твърди, че между годините 1192 и 1291 нямало друг български цар с името Михаил освен Михаил II Асен, той просто е пропуснал едно име. Работата е там, че през това столетие има още един български цар с името Михаил, при това назован в изворите „багренороден“. Става дума за Михаил, сина на цар Константин Асен от третия му брак с византийската принцеса Мария — този брак бил сключен някъде към края на 1268 или началото на 1269 г.²⁴ С него бил сложен край на продължителния военен конфликт между България и Византия, в основата на който била непримиримата вражда на втората съпруга на Константин Асен, ромейката Ирина. Тя обвинявала византийския император Михаил VIII Палеолог в убийството на брат си (импераатор Йоан IV Ласкарис) и в узурпирането на престола. След смъртта на Ирина (от която Константин Асен нямал деца²⁵) Михаил VIII Палеолог предложил на българите мир, който трябвало да се заякчи чрез брак между Константин Асен и императорската племенница Мария. Императорът прибавил и обещанието, че ще върне на българите причерноморските градове Месемврия и Анхиало — те били обявени за зестра на Мария. Бракът бил сключен, но под различни предлози императорът отказвал да върне причерноморските крепости. Най-вече Михаил VIII

Палеолог настоявал върху това, че българското царско семейство все още нямало наследник; с липсата на син, на който като на ромей (по потекло) Михаил VIII Палеолог можел спокойно да предаде Месемврия и Анхиало, императорът оправдавал неизпълнението на обещанието си²⁶. Но когато към 1270 или 1271 г.²⁷ синът на цар Константин Асен и Мария се появил на бял свят, нещата не се променили. Синът на българското царско семейство не случайно ще е бил кръстен Михаил — на името на вуйчо си императора. Но и това не подействало — Михаил VIII Палеолог отказал изобщо да разисква въпроса за съдбата на Месемврия и Анхиало и войната била възобновена.

За нас по-важен е въпросът, че в една приписка от 1276/77 г. Михаил, синът на цар Константин Асен и Мария, е титулуван „багренородни“²⁸. А от една друга приписка (от 1272/73 г.) става ясно, че по това време Михаил вече бил провъзгласен за цар и съуправител на своя баща²⁹ — макар че още нямал и две години. Може да се предположи, че цар Константин Асен се решил на тази стъпка главно от практически съображения — по този начин се легитимирала властта на престолонаследника му в случай на бъдещи усложнения. Това ще е станало не без усърдието и залаганията на амбициозната царица Мария — известно е, че тя най-много от всичко се грижела за правата на Михаил върху престола. Като връх на всичко по това време царят залинял и държавните дела били в ръцете на царицата. Съвременниците разказват, че след като си счупил крака, цар Константин Асен се придвижвал само на носилка — създавало се впечатлението, че българският владетел представлява нещо като „ненужен товар“³⁰. С това най-вече трябва да обясним бързината, с която Михаил бил обявен за цар и съуправител на своя баща. Коронясването на Михаил за съцар ще трябва да се постави във връзка и с опасенията на царица Мария от евентуално съперничество — то би могло да дойде само от страна на синовете на Константин Асен от първия му брак. По-горе отбелязахме, че втората съпруга на царя, византийската принцеса Ирина, била бездетна. Но от първия си брак Константин Асен имал деца, т. е. синове, както изрично бележи византийският историк Григора³¹. Първото задължение, което Константин Асен поел след женитбата си с Ирина, било да изпрати първата си съпруга в Никея — по всяка вероятност тя ще е била българка. Григора твърди, че пребиваването на българската ексцарица във Византия (заедно с децата ѝ) трябвало да служи един вид като гаранция за верността на царя към ромейката Ирина³². Всъщност не ставало дума за никакви „любовни гаранции“ (както ни уверява Григора), отколкото за настояванията на Цариград да се отстранят от Търново синовете на цар Константин Асен.

Неизвестна остава по-нататъшната съдба на заложниците. Със сигурност може да се твърди, че те останали в Никея до смъртта на царица Ирина. Положението им едва ли се е променило и след брака на Константин Асен с Мария. Изгнаничеството им ще е продължило поради това, че синовете на Константин Асен ще са поотраснали, следователно

даже с физическото си присъствие в България били в състояние да застрашат положението на Мария в търновския двор.

Тези обстоятелства ще са представлявали и истинската причина за въвеждането на качествено нов ред при наследяването на българския престол. Ударът на царица Мария бил точен и навременен. Добре осведомена за наследствените доктрини, които били в действие във византийския императорски двор, тя не закъсняла да се възползва от голямото преимущество на Михаил — за разлика от евентуалните си съперници той бил роден в „багреница“, т. е. пръв след възцаряването на своя баща. А синовете на царя от първия му брак с българката (2?) ще са били родени още преди Константин Асен да е избран за български цар. Не можем да отречем изключителната находчивост на царица Мария — въвеждането на системата на „багренородния“ наследник правело Михаил неоспорим наследник на българския скиптър.

За по-сетнешната съдба на „багренородния“ Михаил знаем малко неща. Едва двегодишен, той се сдобил с големия шанс пръв в историята ни да бъде коронясан за „съцар“ и пръв от всички престолонаследници да се величае като „багренороден“ син, но впоследствие събитията взели неблагоприятна насока, особено след смъртта на неговия баща. Царица Мария се опитала да поправи нещата, но без голям успех: известно е, че между нея и Ивайло били водени преговори, които завършили с клетви. Една точка от договора съдържала изричната клауза, гарантираща правата на Михаил върху престола³³. Излиза, че въпреки неохотата си селският цар трябвало да признае правата на „багренородния“ Михаил върху престола.

Тежки времена за „багренородния“ син на царица Мария настъпили след влизането на византийското протеже Иван Асен III в Търново и обявяването му за български цар. Царица Мария и „багренородният“ Михаил били отведени във Византия³⁴, където дълги години пребивавали в неизвестност. Звездата на Михаил изгряла цели 20 години по-късно, при настъпилите усложнения в България след възцаряването на Теодор Светослав на търновския престол. Известно е, че Светослав преди това отстранил татарина Чака, който за известно време се разпореждал със съдбините на България. След коронясването си той влязъл в конфликт с Византия и с част от българското болярство. Тези главоломни събития раздвижили духовете, както и съперничеството между отделните болярски партии. Както съобщава византийският историк Пахимер, още преди Светослав да се засили и да овладее изцяло положението, в Цариград пристигнало пратеничество от българите, „които искаха за цар Михаил, сина на Константин и Мария“³⁵. Според Пахимер делегацията от България настоявала за изпращането на Михаил най-вече от съображения, свързани с националната сигурност: „поради желанието им (на българите) да станат независими и защото тохарското своеволие се проявяваше вече“³⁶. Доколко болярската партия, представяна от пратеничеството, била изразител на народностно-патриотичните тежнения на българите, е

трудно да се каже. Едва ли може да ни приближи до истината и твърдението за „тохарското“ (т. е. татарското) своеволие, тъй като Светослав идва на престола като изразител на онези настроения, които имали за цел ликвидирането на татарското влияние в България. Впрочем това се потвърждава от последвалите действия на Теодор Светослав, които довели до там, че татарите престанали да опекуноват над българите. Възможно е, разбира се, част от българската аристокрация да е свързвала името на Светослав с татарската стихия, тъй като дълги години преди това новият цар престоял в татарски плен, т. е. част от българите не искали да му простят изгнаничеството и го смятали (независимо от всичко) за татарско протеже. Друг е въпросът доколко могат да се оправдаят действията на тази, нека да я наречем „национална“ партия, при положение че тя търси реализирането на плановите си чрез чужда намеса. Може да се възрази, че тази партия предпочитала все пак познатото византийско влияние пред неизвестността от татарските степи — да не забравяме връзките на Теодор Светослав с хан Токтай.

От своя страна Византия не закъсняла да се възползва от отлично представилата ѝ се възможност — вън от съмнение е, че „багренородният“ Михаил ще е потеглил за България начело на експедиционен корпус, който освен българи ще е включвал и ромеи. Но помощта едва ли ще е била толкова значителна, както при случая с Иван Асен III например, при който лично се ангажирал император Михаил VIII Палеолог.

Според Пахимер събитията се развили по следния начин: „Михаил нападна българите, но не можа да успее в нищо, а само скиташе извън Търново и водеше живот не по-добър от този на частно лице и съвсем не подобаващо на царска власт“³⁷. Излиза, че въпреки изненадващи, действията на Михаил не изменили съществено положението, а ударът срещу Търново изобщо не се състоял. Известно време Михаил все още хранел надежди за успех, но българите не го подкрепили — партията, която предизвикала завръщането му в България, не разполагала с многобройни привърженици. А начинанията му излизали все неуспешни, влиянието му постепенно западало. Трудно е да се каже колко продължила акцията му — от сведенията на Пахимер личи, че доста време Михаил упорствал в намеренията си. Но в крайна сметка изпаднал в такова окаяно положение, което не отговаряло нито на големите му амбиции, нито пък на царския му произход. Краят на „багренородния“ цар Михаил бил толкова безславен, че Пахимер не намерил за необходимо даже да го хроникира в историята си.

Възможно ли е част от тези събития да се свържат с надписа при с. Рояк? Най-вероятно, като имаме предвид, на първо място, разположението на манастира — в стратегически важния Айтошки проход, току при изхода му от планината, при средновековния Овеч. Михаил ще е предпочел този път при навлизането си в България като най-удобен и безопасен. В противен случай би рискувал да се натъкне на добре организирана съпротива в проходите сред централната част от Балкана,

подстъпите на които се охранявали от Търново. Затова Михаил ще е предпочел да удари през източните проходи на Стара планина, които били лесно проходими и където ще е разчитал да привлече повече привърженици. При навлизането си в България Михаил щедро ще е дарявал църкви и манастири — усърдие, характерно за всеки нов владетел. Между тези дарения трябва да отнесем и средствата, дадени на скалния манастир при днешното село Рояк. Вероятно дотогава в пещерите ще са се подвизавали няколко отшелници — съществуването на подобни скитове е обичайно за епохата. Щедрото дарение на Михаил ще е позволило да се превърнат неугледните дотогава пещери в сравнително удобен скален манастир. Случаят с манастира при с. Рояк прилича много на събитията около създаването на скалните манастири при село Иваново, Русенско. Там всичко започнало с едно посещение на цар Иван Асен II, който дарил „много злато“ на отшелника Йоаникий, дотогава обитавал една от тамошните пещери³⁸.

Най-малко две ще са били причините за особената щедрост на „багренородния“ цар Михаил към обитателите на пещерите при с. Рояк. Първата трябва да се свърже с патрона на скита, който без съмнение ще е бил Архангел Михаил³⁹, а втората трябва да отдадем на обстоятелството, че след навлизането си в България (Тракия дотогава се намирала под властта на ромеите) манастирчето при Рояк ще е било първото място, където новият цар ще е имал възможност да прояви както владетелската си щедрост, така и изрядната си любов към църквата и манастирите.

Голямата царска милост, която била колкото неочаквана, толкова и навременна за отшелниците, е трябвало да бъде ознаменувана по подходящ начин. Решено било събитието да се запише върху скалите, т. е. върху възможно най-трайния „писмен“ материал. Там на първо място се изтъква не друго, а „багренородството“ на новия цар Михаил. Надписът изрично подчертава това важно преимущество и по друг повод. Известно е, че Теодор Светослав (още малолетен) бил обявен за цар и съуправител на своя баща Георги Тертер I⁴⁰. Механизмът, заложен в държавната ни практика от времето на цар Константин Асен и Мария, намерил последователи и влязъл в действие. Но работата била там, че Теодор Светослав бил роден преди възцаряването на своя баща, т. е. за разлика от него Михаил бил роден в „багреница“. Следователно при навлизането си в България цар Михаил прокламирал не само намерението си да запази народностното единство и да се разправи с татарите, а теоретически по-големите си права върху короната в сравнение със Светослав. Съперничеството между двамата довело и до стъкмяването на текста на надписа — то ще е било лична инициатива на Михаил, който не случайно изтъквал на първо място правата си на „багренороден“ цар. Надписът ни предоставя рядката възможност да уловим (макар и отчасти) същината на династическата теория, с която „багренородният“ Михаил основавал претенциите си за престола.

Разсъжденията ни дотук могат да се приемат само ако преодолеем

затрудненията, които произтичат във връзка с датировката, изписана в началото на 12-ия, последен ред от надписа. Според К. Шкорпил и А. Маргос четенето на първите две букви от комплекса ω „дзело“ (= 6,000) и ψ „пси“ (= 700) е във всякакво съмнение. За четенето на първата от тях не може да има възражения. Съмненията ни са във връзка с четенето на втората буква. Във факсимилето на Шкорпил тя е изписана изцяло, а във факсимилето на А. Маргос личи само лявата част от чашката и стълбеца в средата на буквата. Според нас обаче най-вероятно е на това място да е била изписана буквата ω „омега“ — началната лява част на тази буква много наподобява „пси“ (ψ) и лесно може да бъде сбъркана. Буквата ω на втора позиция в комплекса има цифрово значение 800 и това автоматически отнася събитията, свързани с надписа, към края на XIII и почти целия XIV в. А. Маргос е сигурно прав, когато разчита последната буква в датировката като „а“ — такива са и нашите наблюдения. При това положение буквеният комплекс на датировката може да се възстанови примерно така: $\dot{\zeta} \dot{\omega} \dot{\alpha}$, т. е. годината 681 от СС, а събитието може най-общо да се датира между 1292 и 1391 г. За да се допълни липсващата „десетица“ (т. е. третата буква от датировката)⁴¹, е необходимо да се занимаем по-подробно със събитията около възцаряването на Теодор Светослав и акцията на „багренородния“ цар Михаил в България.

В историографията ни отдавна е прието, че Теодор Светослав стъпил на българския престол в годината 1300. От сведенията на Пахимер личи, че българското пратеничество в Цариград (което настоявало за връщането на Михаил) станало наскоро след коронясването на Светослав — заговорниците бързали да изпреварят събитията, „преди (Светослав) да се засили напълно“. Спазим ли тази последователност на събитията, излиза, че действията на Михаил ще са били най-много година след коронясването на Светослав. А тъй като последната буква от датировката е „а“, събитието е трябвало да стане през 1303 г. При това положение липсващата „десетица“, мястото на която е винаги на трето място в датировката⁴², може да бъде само „i“ (десетерично „и“), което има цифрова стойност 10. Възстановим ли цялата датировка в началото на последния ред, тя приема следния вид: $\dot{\zeta} \dot{\omega} \dot{\iota} \dot{\alpha} = 6811$ година от СС или 1302/3 от РХр (6811 — 5508 = 1303).

Годината 6811 от СС обхваща времето от 1.IX.1302 до 31.VIII.1303 г. В рамките на тази „септемврийска“ година трябва да разположим събитията, свързани с похода на „багренородния“ Михаил към България, както и времето на нашия надпис. Независимо от това дали Теодор Светослав е стъпил на престола през 1300 г. или година по-късно, както приемат някои други⁴³, походът на Михаил е последвал наскоро след това — в изворите изрично се сочи, че целта на заговорниците била да не допуснат засилването на Светослав. При това положение акцията на „багренородния цар“ Михаил ще е започнала най-рано през есента на 1302 г., между месеците септември и октомври, но не по-късно, тъй като

настъпването на зимата би поставило под съмнение преминаването на старопланинските проходи. Няма съмнение и в това, че надписът трябва да се отнесе към началото на похода; когато Михаил все още живеел с мечтите си за короната и с надеждата за всенародна подкрепа.

Трудно е да се установи времето, през което Михаил пребивавал в България. Изглежда, че той дълго упорствал в намеренията си — поне с това впечатление оставаме от сведенията на Пахимер. Можем да предположим, че прекарал в България зимата на 1302/3 г. и някъде през пролетта се разделил окончателно с мечтите си за търновския престол⁴⁴.

И така какъв е отговорът на поставения в началото въпрос: кой е „багренородният“ цар Михаил от скалния надпис при с. Рояк, Провадийско? Той може да бъде само един: става дума за Михаил, сина на цар Константин Асен от третата му съпруга Мария. Михаил бил коронясан за цар и обявен за съуправител на своя баща наскоро след раждането си. А надписът трябва да се постави във връзка с началото на похода на „багренородният“ цар Михаил против Теодор Светослав през есента на 1302 г., най-вероятно през месеците септември или октомври.

БЕЛЕЖКИ

¹ А. Маргос. Средновековни български надписи при с. Рояк, Провадийско. — БЕ, 1976, кн. 4, с. 299.

² К. Шкорпил. Памятники в окрестностях Абобской равнины. — ИРАИК, X, 1905, с. 419—420. табл. XXXVIII, 5.

³ А. Маргос. Пос. съч., с. 301. За съжаление там е пропуснато името на Михаил Асен, което се чете на втория ред от надписа.

⁴ К. Шкорпил. Пос. съч., с. 420.

⁵ В. Иванов. Два надписа на Асеновци — Батошевският и Врачанският. — ИБАИ, XV, 1946, с. 132.

⁶ Г. Вълчев. Надписите от скалната църква при с. Рояк, Варненско. — Наука и труд, г. V, бр. 1—2 (27—28) от 1.1.1967 г. Впрочем в статията има някои правилни наблюдения, потвърдени от по-късните проучватели на надписа.

⁷ А. Маргос. За датирването на старобългарския надпис в скалния пещерен манастир при с. Рояк, Провадийско. — ИНМБ, т. VII (XXII), 1971, с. 206.

⁸ Пак там, с. 206, е приложено факсимиле на запазената част от датировката.

⁹ Пак там. Впрочем годината 1253, посочена от Маргос, не е точна, тъй като световната година 6763 отговаря на 1252/53 от н. е. Тази грешка е изправена в следващото издание на надписа.

¹⁰ А. Маргос. Средновековни български надписи, с. 299.

¹¹ Тук вече годината е дадена правилно.

¹² Й. Андриев. Титулт „багренородни“ на българските престолонаследници при Втората българска държава. — Славистични проучвания, С., 1976, с. 305—312.

¹³ Най-голямото им „натрупване“ е от епохата на цар Иван-Александър, когато имаме впечатлението, че пред името му се изсипва истински водопад от ласкателства.

¹⁴ За него виж Божилков. И. България при Асеновци, С., 1985, с. 106—108.

¹⁵ Пак там, с. 106.

¹⁶ М. Станчева, Ст. Станчев. Боянският поменик. С., 1963, с. 16.

¹⁷ Христов. Хр. Батошевският надпис. — Археология, 1976, кн. 4, с. 66. От тази титла всъщност се чете само началото *вн[каго]...*

¹⁸ D. A. P o l e m i s. A manuscript of the year 1247. Byzantinische Forschungen. I, Amsterdam, 1966, p. 270.

¹⁹ И. Д у й ч е в. Из старата българска книжнина. С., 1945, II, с. 46.

²⁰ Във византийските извори Михаил Асен никога не е титулуван βασιλεύς, т. е. цар, а само ἄρχων, т. е. владетел.

²¹ М. С т а н ч е в а, Ст. С т а н ч е в. Боянският поменик, с. 18.

²² Съвременните византийски историци никъде не споменават Ирина с титлата „царица“.

²³ И. Б о ж и л о в. България при Асеневци., с. 87.

²⁴ Пак там, с. 116.

²⁵ Никифор Григора, ГИБИ, т. XI, С., 1988, с. 130.

²⁶ Георги Пахимер, ГИБИ, т. X, С., 1980, с. 163.

²⁷ И. Б о ж и л о в. България при Асеневци., с. 118.

²⁸ И. Д у й ч е в. Из старата българска книжнина, т. II, с. 279. В оригинала се чете порфирородниъ.

²⁹ Пак там, с. 65.

³⁰ Георги Пахимер, ГИБИ, т. X, с. 172.

³¹ Никифор Григора, ГИБИ, т. XI, с. 130. Той е употребил събирателния израз παῖδες, т. е. деца, но няма съмнение, че сред тях трябва да се броят и синовете на Константин Асен.

³² Пак там.

³³ Георги Пахимер, ГИБИ, т. X, с. 178.

³⁴ Пак там, с. 179.

³⁵ Пак там, с. 190.

³⁶ Пак там.

³⁷ Пак там.

³⁸ И. С н е г а р о в. Неиздадени старобългарски жития. — ГДА, III, 1954, с. 166.

³⁹ В другия скален надпис се говори за дарение на манастира от цар Иван Александър и сина му Михаил Асен. Съпадението на имената (двама Михаиловци) в никакъв случай не може да бъде случайно.

⁴⁰ За това можем да съдим от монетите на този владетел, в които цар Георги Тертер I е представен със сина си Теодор Светослав, последния в качеството на съцар и съуправител. Срв. М у ш м о в. Н. Монетите и печатите на българските царе. С., 1946, с. 92.

⁴¹ Всъщност буквените комплекси, с които се датира едно събитие, може да се състоят не само от четири, но и от три букви. Например след „хилядната“ з (дзело) и „стотипцата“ ѡ (омега) може да следва направо „единица“ з. Годианата 1293/4 от РХР отговаря на годината 3802 от СС, която пък се изписва с три букви: љѡѡ.

⁴² Буквените комплекси, с които се означават цифрите от 11 до 19, се изписват в обратна последователност. Например цифрата 11 се изписва, като на първо място се пише „единицата“ (а) и след това „десетипцата“ (ї), т. е. аї. Цифрата 12 се изписва бї, 13 — гї и т. н. Но това правило не винаги се спазвало. Например в прочутия Търновски надпис на цар Иван Асен II е отбелязано, че битката при Клокотница е станала през 18-тата година от управлението на този владетел. Писачът на надписа погрешно е изписал тї вместо бї, както е правилно. Но когато цифрите от 11 до 19 стоят в буквени комплекси, с които се означават години от сътворението на света, тази последователност не винаги е задължителна.

⁴³ П а в л о в. П л. Бележки към политическата история на България в края на XIII и началото на XIV в. Научно съобщение, четено на V Международен симпозиум Търновска книжовна школа, 1989 г.

⁴⁴ Може да се предположи, че четенето на датировката, предложена от А.Маргос (ϡψ.ā), е вярно. При това положение тя може да се свърже пак с името на „багренородния“ Михаил, сина на цар Константин и Мария: липсващата „десетица“ трябва да се попълни не с ξ „кси“ (= 60), а с π „пи“ (= 80). Тогава вместо годината 6761 от СС (= 1252/53), ще се получи световната година 6781, която се равнява на 1272/73 г. от Р Хр. Както посочихме по-горе, тъкмо от тази година произхожда една приписка, която съобщава (вероятно с късна дата) за това, че „багренородният“ Михаил вече бил обявен за съцар и съуправител на Константин Асен — събитие, което ще е било отбелязано тържествено не само в Търново, но и по цялата страна. Коронясването на „багренородния“ Михаил за цар ще е представлявало отлична възможност за даряването на много манастири, между които и скалната обител при днешното село Рояк. Всичко това би било чудесно, ако не противоречеше на едно важно обстоятелство: в надписа името на „багренородния“ Михаил е изписано като на самостоятелен владетел, при това придружено от титлата „самодържец“. Ако надписът бе действително от 1272/73 г., то там на първо място трябваше да се чете името на цар Константин Асен и едва след него името на сина му Михаил. Такова положение например е фиксирано в текста на съседния надпис, където се говори за дарение от името на цар Иван-Александър и сина му Михаил Асен — последния като съцар и съуправител на своя баща.